

Nina Dvořáková

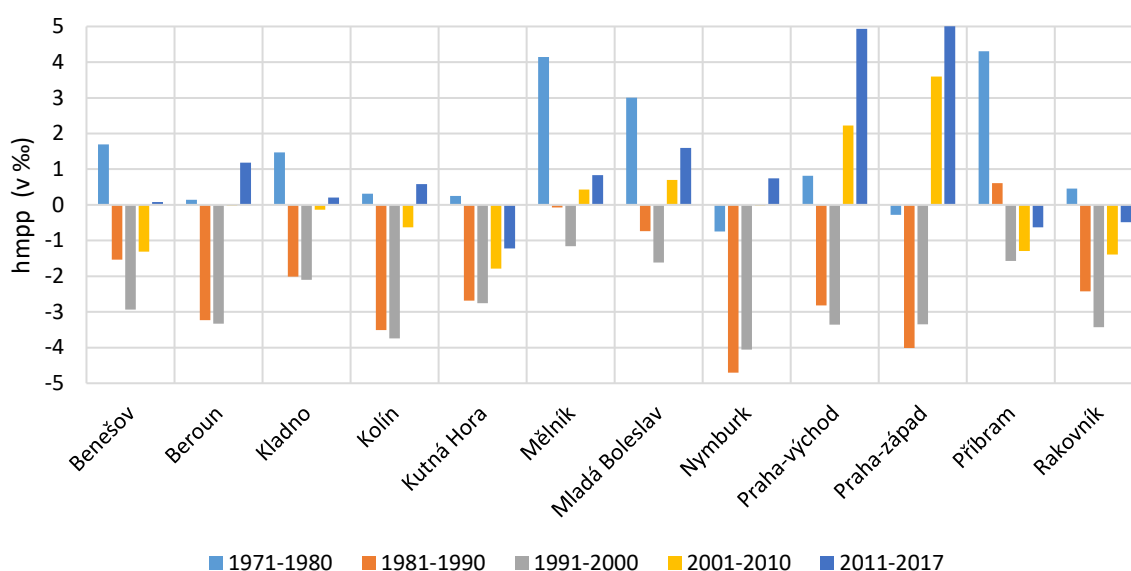
Přirozená měna je jedním ze základních procesů ovlivňující vývoj počtu obyvatel v území. Přestože v rámci vývoje počtu obyvatel hraje v současné době na území českých obcí významnější roli migrace, jsou obě tyto složky populační bilance úzce propojené. Vývoj přirozené měny je v širším prostorovém měřítku podmíněn obecnými demografickými charakteristikami společnosti (např. reprodukčním chováním, věkovou strukturou, nemocností), na nižší prostorové úrovni patří ale často mezi obce s populačním přírůstkem, právě ty lokality, jež jsou z určitého pohledu přitažlivé pro osoby v produktivním věku (především mladé rodiny). K nárůstu počtu osob přirozenou měnou tak mnohdy dochází v obcích migračně ziskových, rezidenčně atraktivních nebo například v oblastech s možností dobrého pracovního uplatnění. Vývoj přirozené měny na území středních Čech je dlouhodobě svázan s centrální polohou Prahy a procesem suburbanizace. Růst počtu obyvatel a omlazení věkové struktury zvyšuje váhu přirozené měny v obcích zázemí Prahy. Zvyšující se přirozený přírůstek přináší důsledky pro fungování obcí především v nárocích na sociální infrastrukturu (Puldrová, Ouředníček 2011). Problematice vývoje přirozené měny ve středních Čechách se v minulosti věnovalo několik odborných textů. Mezi nimi uvedme specializovanou mapu od autorského kolektivu Špačková, Jíchová, Riška (2013) a další texty (Ouředníček, Novák 2012, Ouředníček 2013 aj.).

Hlavním cílem specializované mapy je postihnout prostorovou diferenciaci přirozené měny na území Středočeského kraje a Prahy. Přirozená měna je hodnocena na základě přirozeného přírůstu (úbytku), který je dán rozdílem mezi počtem živě narozených a zemřelých osob. V mapě jsou zpracovány informace z Databáze demografických údajů za obce Středočeského kraje (ČSÚ 2018a) a z dat o obyvatelstvu podle městských částí Prahy (ČSÚ 2018b). Ústředním tématem mapy je vztah mezi komponenty přirozeného přírůstu – porodností a úmrtností. Typologie obcí podle přirozené měny je znázorněna pomocí kartogramu, který představuje porovnání velikostí hrubých měr porodnosti (hmp) a úmrtnosti (hmú) v městských částech Prahy a obcích Středočeského kraje mezi lety 2000 až 2017. Mezní hodnoty intervalů tvoří u obou ukazatelů 33. a 66. percentil. Vzhledem k tomu, že kartogram neudává, zda je v územním celku dosaženo ve sledovaném období přirozeného přírůstu nebo úbytku, jsou obce a městské části s kladným přirozeným přírůstkem označeny bodem. Mimo typologie přirozené měny je na mapovém listu znázorněna typologie obcí Středočeského kraje (viz mapa 1.2).

Prostorový vzorec přirozené měny na území středních Čech je v mapovém listu velmi dobře čitelný. Obce a městské části, jež dosahují stejné výše hodnot u hrubých měr porodnosti i úmrtnosti, je možné nalézt rovnoměrně rozložené v rámci celého sledovaného území. Územní celky, ve kterých převažuje hrubá míra úmrtnosti nad porodností, se nacházejí v centrálních částech Prahy, jejich množství ale také významně narůstá směrem od vnějších hranic Prahy k okrajům Středočeského kraje. Tyto městské části patří v Praze leckdy k územím s populací s vyšším průměrným věkem. Na území Středočeského kraje se mnohdy jedná o venkovské obce ležící v oblasti tzv. vnitřní periferie (Musil, Müller 2008) nebo obce klasifikované jako nerozvojový sousedský venkov (Perlín, Kučera, Kučerová 2010), u nichž předpokládáme spíše stárnoucí věkovou strukturu populace. V okrajových částech Prahy a v obcích v těsném zázemí Prahy převažují územní celky, u nichž porodnost převyšuje úmrtnost. Na území Prahy se jedná o městské části vnějšího města a periferie, ve kterých jsou lokalizovány jak čtvrti s cenově dostupným bydlením na sídlištích, tak lokality nové rezidenční zástavby. Oproti celé Praze vykazují obě tyto zóny vyšší zastoupení dětí v populaci (Dvořáková 2017), což ukazuje na atraktivitu obou zón pro rodiny s dětmi. Kladný přirozený přírůstek obcí v blízkém zázemí Prahy je podmíněn především intenzivní bytovou výstavbou (Ouředníček, Posová 2006) a příchodem nových obyvatel od poloviny

90. let minulého století (Špačková, Ouředníček 2012). Obce s podobnou bilancí narozených a zemřelých nalézáme také v zázemí menších suburbánních jader a podél významných dopravních tahů. Jedná se mnohdy o rezidenčně atraktivní a cenově lépe dostupné lokality s dobrou dopravní dostupností. Na rozdíl od menších obcí v zázemí Prahy většina suburbánních jader ve středních Čechách ve sledovaném období kladného přirozeného přírůstku nedosahuje. Výjimkami jsou pouze Praha, Benešov, Nymburk, Mladá Boleslav, Neratovice, Kralupy n. Vltavou a Beroun.

Hodnocení prostorové diferenciace v nižších územních jednotkách poskytuje graf vývoje hrubých měr přirozeného přírůstku mezi okresy Středočeského kraje v letech 1971–2017 (obrázek 1.11). Na území Středočeského kraje zaznamenávají dlouhodobý přirozený úbytek okresy Kutná Hora, Rakovník a Příbram. Kladný, ale velmi nízký přirozený přírůstek dosahují v poslední sledované etapě 2001–2017 okresy Benešov, Beroun, Kladno, Kolín a Nymburk. Poslední dvě sledovaná desetiletí získávají obyvatele přirozenou měnou pouze okresy Praha-východ, Praha-západ, Mladá Boleslav a Mělník. Právě okresy Praha-východ a Praha-západ zaznamenávají jako první vyšší nárůst přirozené měny následkem příchodu mladých domácností s vyšší plodností do obcí v těsném zázemí Prahy. Spolu s nimi dosahuje kladných hodnot přirozeného přírůstku také Mladá Boleslav, region atraktivní z hlediska pracovního uplatnění.

Obrázek 1.11: Vývoj hrubé míry přirozeného přírůstku v okresech Středočeského kraje mezi lety 1971–2017

Zdroj dat: Databáze demografických údajů 1971–2017

Pro sledování diferenciace vývoje přirozené měny uvnitř Prahy jsme využili dělení městských částí Prahy do čtyř koncentrických zón (Ouředníček a kol. 2012). Celková hrubá míra přirozeného přírůstku byla mezi lety 2000–2017 v Praze spíše neutrální (tabulka 1.8). V první polovině sledovaného období (2000–2008) byl na území Prahy zaznamenán úbytek počtu obyvatel přirozenou měnou, v druhém sledovaném období (2009–2017) je celkový přirozený přírůstek již kladný. Zatímco hodnoty úmrtnosti zůstávají po celé sledované období na podobné úrovni, dochází ve druhém období k významnému nárůstu porodnosti, a to ve všech sledovaných zónách. Po celé sledované období (2000–2017) přispívá přirozený přírůstek k růstu počtu obyvatel v okrajových částech Prahy – na periferii a ve vnějším městě.

V historickém centru a vnitřním městě byl registrován v prvním sledovaném období úbytek obyvatel přirozenou měnou, v následujícím období je přírůstek obyvatel přirozenou měnou spíše neutrální. Na vývoj přirozené měny má do značné míry vliv věková struktura populace. Nízká úroveň porodnosti v centru Prahy je svázána s vyšším podílem mladých lidí, kteří neplánují založení rodiny a ve srovnání s ostatními částmi Prahy také nízkým podílem rodinných domácností s dětmi (Dvořáková 2017). Rovněž vyšší úroveň úmrtnosti souvisí s výrazným zastoupením seniorů v populaci centra a vnitřního města (Pospíšilová, Nemeškal 2015, Dvořáková 2017).

Zóna	2000–2017			2000–2008			2009–2017		
	hmpp	hmp	hmú	hmpp	hmp	hmú	hmpp	hmp	hmú
Centrum	-1,83	9,73	11,56	-4,32	9,34	13,66	0,64	10,79	10,14
Vnitřní město	-1,63	10,34	11,98	-3,42	9,57	13,00	0,03	11,61	11,58
Vnější město	3,64	10,66	7,02	2,87	9,77	6,90	4,44	11,74	7,31
Periferie	3,81	11,59	7,78	1,94	10,70	8,76	5,26	12,47	7,21
Praha celkem	0,32	10,51	10,19	-1,30	9,70	11,01	1,85	11,68	9,83

Tabulka 1.8: Vývoj hrubé míry přirozeného přírůstu v zónách Prahy mezi lety 2000–2017

Zdroj dat: Obyvatelstvo podle městských částí v letech 1991–2017

Poznámka: hmpp – hrubá míra přirozeného přírůstu, hmp – hrubá míra porodnosti, hmú – hrubá míra úmrtnosti (použito i v dalších tabulkách a grafech)

Při hodnocení přirozené měny na území Středočeského kraje jsme postupovali obdobně, pro rozlišení vývoje přirozené měny jsme využili členění obcí podle typologie Ouředníčka a Nemeškala (2018, viz mapa 1.1). K nárůstu počtu obyvatel díky přirozenému přírůstu dochází ve sledovaném období 2000–2017 ve všech typech obcí mimo stagnujících a ztrátových (tabulka 1.9). Tento typ obcí dosahuje ve středních Čechách nejvyšších hrubých měr úmrtnosti a spolu s tím i nejnižších hrubých měr porodnosti. Opačný pól tvoří suburbánní obce, ve kterých jsou dlouhodobě evidovány nejvyšší míry porodnosti a nejnižší míry úmrtnosti. Zatímco v první polovině sledovaného období dosahovaly záporného přirozeného přírůstu všechny typy obcí mimo suburbánních, ve druhé polovině registrujeme u všech obcí mimo populačně stagnujících a ztrátových kladný přirozený přírůstek. Ve všech typech obcí došlo mezi sledovanými obdobími k nárůstu hrubých měr porodnosti a poklesu hrubých měr úmrtnosti.

Zóna	2000–2017			2000–2008			2009–2017		
	hmpp	hmp	hmú	hmpp	hmp	hmú	hmpp	hmp	hmú
Jádra suburbanizace	0,30	10,40	10,10	-0,99	9,80	10,78	1,54	11,48	9,94
Suburbia	2,10	11,63	9,53	0,32	11,22	10,90	3,54	12,29	8,76
Venkovské obce s populačním ziskem	-0,22	10,65	10,87	-1,54	10,08	11,62	0,95	11,16	10,20
Venkovské obce s populační ztrátou nebo stagnací	-2,77	9,56	12,33	-3,40	9,23	12,63	-2,14	9,88	12,02
Středočeský kraj	0,55	10,80	10,26	-0,59	10,41	10,99	1,55	11,38	9,83
Celkem střední Čechy	0,43	10,62	10,19	-0,95	10,05	11,00	1,70	11,53	9,83

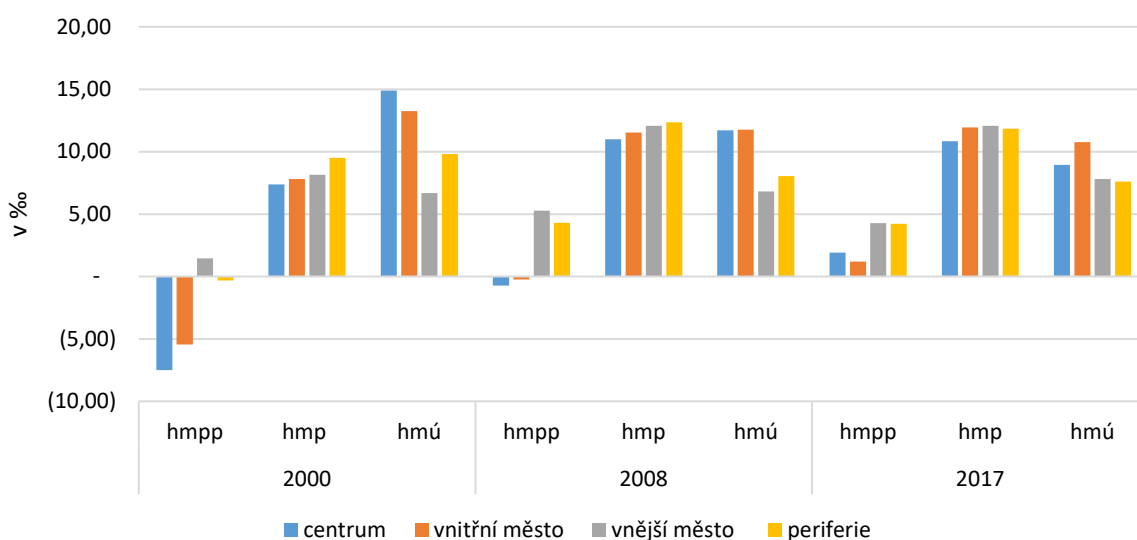
Tabulka 1.9: Vývoj hrubé míry přirozeného přírůstu v typech obcí Středočeského kraje a v Praze mezi lety 2000–2017

Zdroj dat: Databáze demografických údajů 1971–2017

Poznámka: Jádra suburbanizace zahrnují jak obce Středočeského kraje, tak i Prahu

Oba sledované regiony, Praha i Středočeský kraj, dosahují nízkého kladného přirozeného přírůstku. Průběh trendu hrubých měř je u obou celků velmi podobný. Zatímco v letech 2000–2008 převyšovala úmrtnost nad porodností, v nadcházejícím období se vztah mezi sledovanými jevy obrátil. V letech 2009–2017 byly v Praze evidovány mírně vyšší hrubé míry přirozeného přírůstku než ve Středočeském kraji. Pokud se zaměříme na vnitřní diferenciaci sledovaných ukazatelů a porovnáme obce Středočeského kraje a zóny Prahy, dosahují nejvyššího přirozeného přírůstku městské části na periferii Prahy, městské části vnějšího města a suburbánní obce. Nejnižších hodnot v celém sledovaném období dosahují venkovské populačně ztrátové a stagnující obce ve Středočeském kraji a centrum Prahy. Na rozdíl od populačně stagnujících a ztrátových obcí ale v průběhu sledovaných let v centrálních částech Prahy dosáhl přirozený přírůstek kladných hodnot.

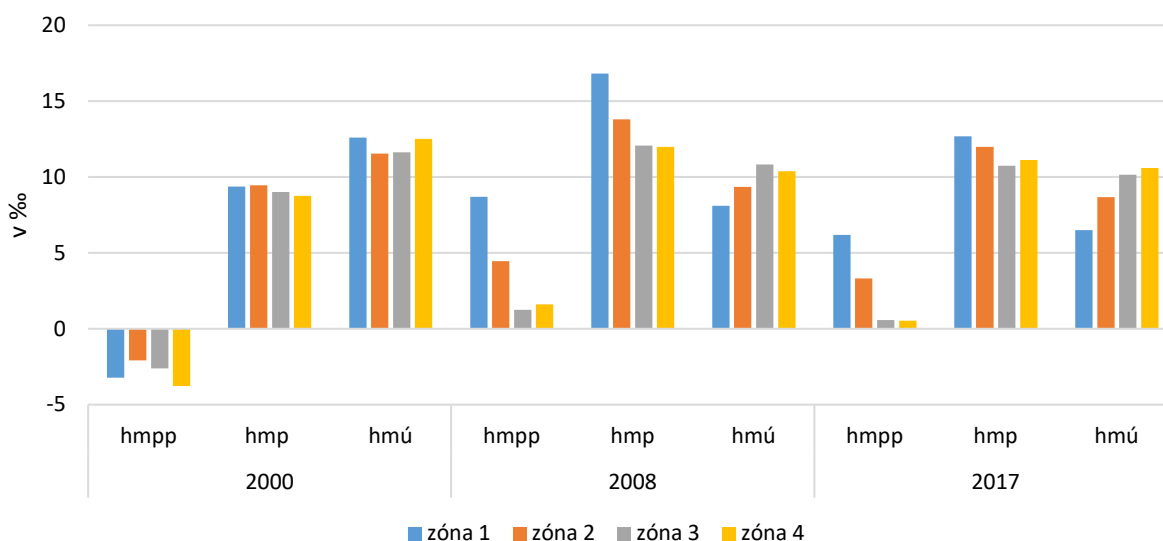
Na hodnocení průměrné hrubé míry přirozeného přírůstku za delší časové období navazují obrázky 1.12 až 1.16, které znázorňují výši dosažených hrubých měř ve třech časových průřezech v různých typech obcí Středočeského kraje a v koncentrických zónách Prahy. Jako první se zaměříme na zhodnocení vnitřní diferenciaci Prahy (obrázek 1.12). Průběh vývoje hrubé míry porodnosti je ve všech čtyřech koncentrických zónách velmi podobný. Na rozdíl od porodnosti má hrubá míra úmrtnosti v jednotlivých zónách značně odlišný průběh. Zatímco v centru, vnitřním městě a na periferii dochází k poklesu úmrtnosti, ve vnějším městě úmrtnost mírně narůstá. Přirozená měna je ve všech třech sledovaných letech kladná pouze ve vnějším městě. Zatímco v centru a vnitřním městě přirozený přírůstek roste, na periferii spíše stagnuje, ve vnějším městě v posledním roce mírně klesá. Vnitřní diferenciaci vývoje přirozené měny na území Prahy do určité míry ovlivňuje postupná generační obměna v nejstarších městských částech a pomalé stárnutí vnějšího města a periferních lokalit.

Obrázek 1.12: Vývoj hrubých měř přirozeného přírůstku, porodnosti a úmrtnosti v zónách Prahy v letech 2000, 2008 a 2017

Zdroj dat: Obyvatelstvo podle městských částí v letech 1991–2017

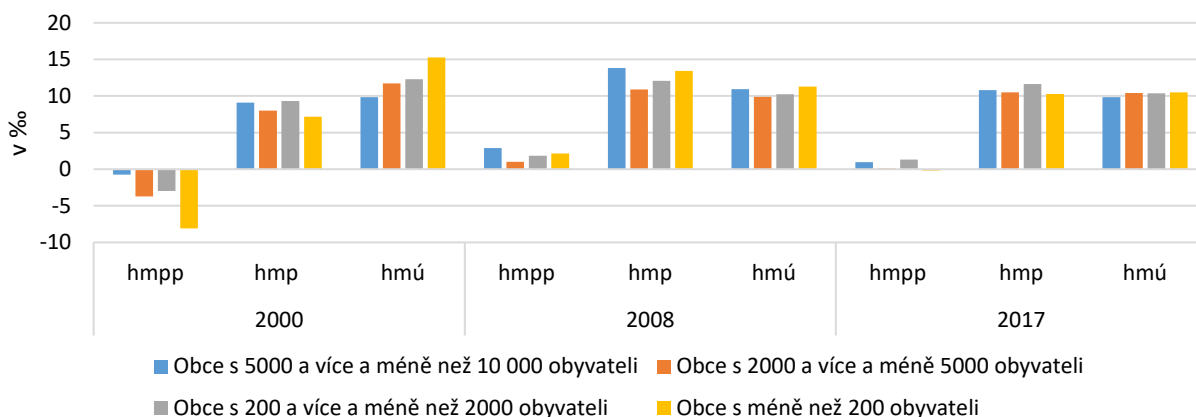
V suburbánních zónách je vývoj hrubých měr přirozené měny podobný (obrázek 1.13). Zatímco v roce 2000 dosahovaly všechny zóny záporných hodnot, v roce 2008 byl přirozený přírůstek nejvyšší, o devět let později je přirozený přírůstek opět kladný, přesto došlo k jeho mírnému poklesu. Podobný průběh mají i hrubé míry porodnosti. Zatímco v roce 2000 dosahují hrubé míry porodnosti podobných hodnot ve všech sledovaných suburbánních zónách, v roce 2008 jsou rozdíly mezi zónami o mnoho větší. Nejvyšší hrubé míry porodnosti dosahuje první suburbánní zóna (jediná skupina obcí s hmp vyšší než 15 ‰) a rovněž spolu s vnějším městem jediné území s přirozeným přírůstkem vyšším než 5 ‰. Na území první zóny suburbanizace dochází k překryvu dvou významných demografických procesů: (i) vysoké úrovně porodnosti v tomto období typické pro celé Česko a (ii) k zvyšování porodnosti důsledkem omlazování suburbií a stěhování mladých domácností do zázemí Prahy (Ouředníček, Novák 2012). V roce 2017 dochází k mírnému poklesu porodnosti a taktéž rozdíly mezi jednotlivými zónami se snižují. Také hrubé míry úmrtnosti v průběhu sledovaných let na území suburbánních obcí klesají, nejvýznamněji pak v první zóně suburbanizace.

Obrázek 3: Vývoj hrubých měr přirozeného přírůstku, porodnosti a úmrtnosti v suburbánních zónách Středočeského kraje v letech 2000, 2008 a 2017

Zdroj dat: Databáze demografických údajů 1971–2017

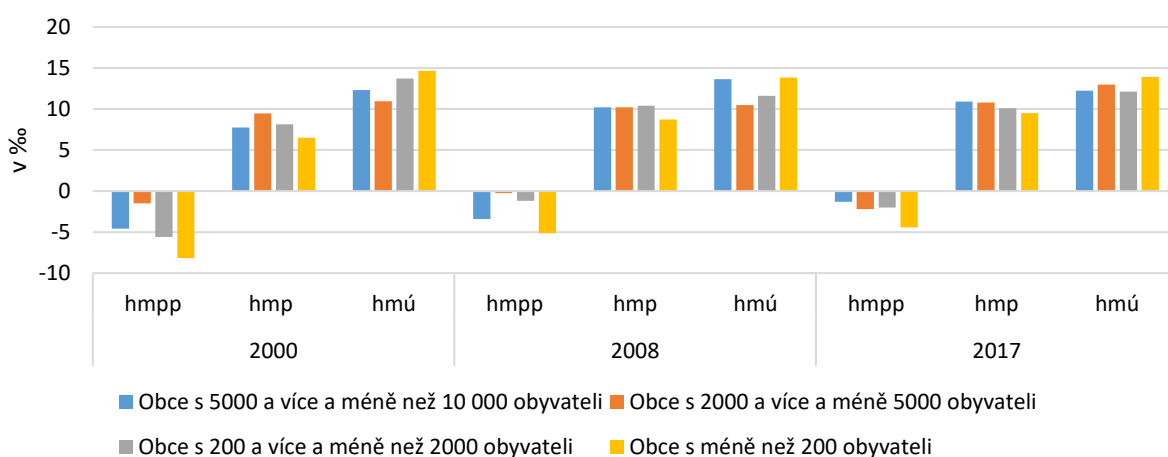
Další dva obrázky (1.14 a 1.15) znázorňují vývoj hrubých měr přirozené měny ve venkovských obcích Středočeského kraje. Obce jsme rozdělili podle typologie Ouředníčka a Nemeškala (2018, viz mapa 1.1) a podle jejich populační velikosti. Na rozdíl od prvního roku sledování, dosahují populačně růstové obce v posledních dvou letech nízkého kladného přirozeného přírůstku. Záporný přirozený přírůstek (-0,19 ‰) mají pouze malé obce s méně než 200 obyvateli v roce 2017. Hrubá míra porodnosti vzrostla u všech velikostních kategorií obcí, svého vrcholu dosáhla v roce 2008. Zajímavé je, že hrubá míra porodnosti je dlouhodobě nejnižší v obcích s populační velikostí 2000–4999 obyvatel. V průběhu let se sledované hrubé míry porodnosti tak i úmrtnosti mezi různě populačně velkými obcemi velmi přiblížily.

Obrázek 1.14: Vývoj hrubých měr přirozené měny, porodnosti a úmrtnosti ve venkovských populačně růstových obcích Středočeského kraje v letech 2000, 2008 a 2017

Zdroj dat: Databáze demografických údajů 1971–2017

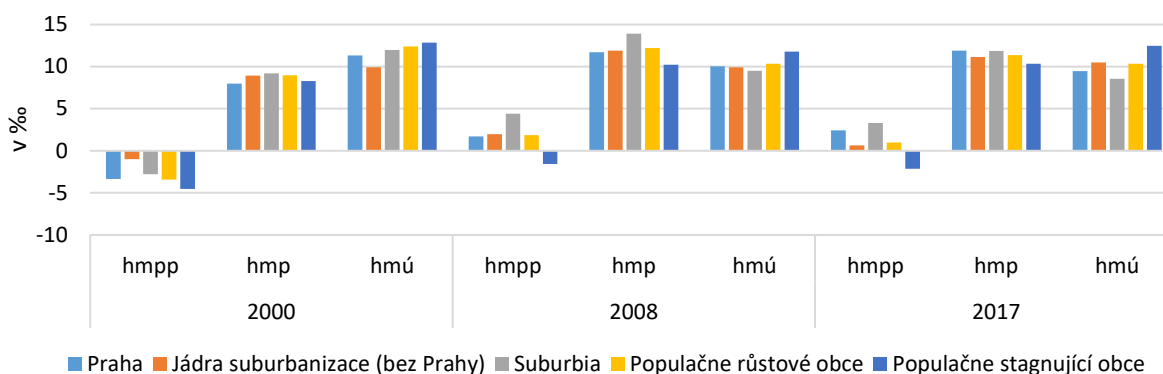
Populačně stagnující venkovské obce mají hrubé míry přirozeného přírůstku záporné ve všech sledovaných letech (obrázek 1.15). Dlouhodobě nejvyšších záporných hodnot populačního přírůstku dosahují malé obce s méně než 200 obyvateli. Po nárůstu hrubých měr porodnosti mezi lety 2000 a 2008, jsou rozdíly v porodnosti mezi roky 2008 a 2017 minimální. Také hodnoty hrubé míry porodnosti napříč velikostními kategoriemi obcí jsou si velmi podobné a dosahují rovněž srovnatelných hodnot jako u populačně růstových venkovských obcí. Hrubé míry porodnosti rostou vytrvale u všech typů, mimo obcí s 200-1999 obyvateli. U populačně stagnujících venkovských obcí dosahují hrubé míry úmrtnosti dlouhodobě o něco vyšších hodnot, než je naměřeno u populačně růstových obcí.

Obrázek 1.15: Vývoj hrubých měr přirozené měny, porodnosti a úmrtnosti ve venkovských populačně stagnujících obcích Středočeského kraje v letech 2000, 2008 a 2017

Zdroj dat: Databáze demografických údajů 1971–2017

Hodnocení vývoje přirozené měny na území středních Čech je ovlivněno celkovým nárůstem přirozené měny na území Česka mezi lety 2007–2009, který je zapříčiněn příchodem populačně silných ročníků do plodného období. Díky tomu mají i námi sledované typy obcí velmi podobný průběh vývoje přirozené měny a porodnosti. Přehled o celkovém vývoji hrubé míry přirozené měny v pěti odlišných typech obcí podává obrázek 1.16. Vzájemné detailní srovnání vývoje hrubých měr přirozené měny mezi jednotlivými typy obcí ukazuje na zajímavé tendence. Ačkoliv jsou v prvním sledovaném roce až na vnější město hrubé míry přirozené měny ve všech typech území negativní, v roce 2008 dochází u všech typů k nárůstu přirozené měny a poslední sledovaný rok přirozená měna téměř u většiny typů obcí mírně klesá. Oproti roku 2008 dosahují vyšších hodnot hrubých měr přirozeného přírůstku tři typy obcí: Praha (v rámci Prahy pak centrum a vnitřní město) a dvě skupiny populačně stagnující obcí (s 5 000–9 999 obyvateli a obce s méně než 200 obyvateli). Poslední dvě skupiny obcí zaznamenali spolu s vnitřním městem a venkovskými populačně stagnujícími obcemi s více než 2000 obyvateli také jako jediné typy obcí nárůst hrubé míry porodnosti oproti roku 2008. Přesto k populačnímu růstu přispívá přirozená měna v posledním sledovaném roce pouze v zónách Prahy, v suburbánní zónách a v populačně růstových obcích s 200 a více obyvateli.

Obrázek 1.16: Vývoj hrubých měr přirozené měny, porodnosti a úmrtnosti v odlišných typech obcí středních Čech v letech 2000, 2008 a 2017

Zdroj dat: Databáze demografických údajů 1971–2017, Obyvatelstvo podle městských částí v letech 1991–2017

Literatura:

- DVOŘÁKOVÁ, N. (2017): Prostorová diferenciacie věkové struktury obyvatelstva Prahy. In: Ouředníček, M., Jíchová, J. (eds.): *Sociální prostředí Prahy: město na prahu 21. století*. Academia, Praha, s. 27–62.
- KALIBOVÁ, K. (2009): Úmrtnost. In: Kalibová, K., Pavlík, Z., Vodáková, Z.: *Demografie (nejen) pro demografy*. SLON, Praha, s. 130–131.
- MUSIL, J., MÜLLER, J. (2008): Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 44, č. 2, s. 321–348.
- OUŘEDNÍČEK, M. (2013): Výzkum suburbanizace v České republice: současné tendence vývoje a možné aplikace. In: Ouředníček, M., Špačková, P., Novák, J. (eds.): *Sub Urbs: Krajina, sídla a lidé*. Praha, Academia, s. 61–80.
- OUŘEDNÍČEK, M., NEMEŠKAL, J. (2018): *Typologie obcí Středočeského kraje 2018*. Specializovaná mapa. Urbánní a regionální laboratoř, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha.
- OUŘEDNÍČEK, M., NOVÁK, J. (2012): Populační vývoj Prahy a jejího zázemí v transformačním období. In: Ouředníček, M., Temelová, J. (eds.): *Sociální proměny pražských čtvrtí*. Academia, Praha, s. 25–46.
- OUŘEDNÍČEK, M., POSOVÁ, D. (2006): Suburbánní bydlení v Pražském městském regionu: etapy vývoje a prostorové rozmístění. In: Ouředníček, M. (ed.): *Sociální geografie Pražského městského regionu*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 96–113.
- OUŘEDNÍČEK, M., POSPÍŠILOVÁ, L., ŠPAČKOVÁ, P., TEMELOVÁ, J., NOVÁK, J. (2012): Prostorová typologie a zonace Prahy. In: Ouředníček, M., Temelová, J. (eds.): *Sociální proměny pražských čtvrtí*. Academia, Praha, s. 268–297.
- PERLÍN, R., KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. (2010): Typologie venkovského prostoru Česka. *Geografie*, 115, č. 2, s. 161–187.
- POSPÍŠILOVÁ, L., NEMEŠKAL, J. (2015): *Věková struktura v Praze*. Specializovaná mapa. Urbánní a regionální laboratoř, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze.
- PULDOVÁ, P., OUŘEDNÍČEK, M. (2011): Suburbanizace a školy. In: Ouředníček, M., Temelová, J., Pospíšilová, L. (eds.): *Atlas sociálně prostorové diferenciacie České republiky*. Karolinum, Praha, s. 133–134.
- ŠPAČKOVÁ, P., OUŘEDNÍČEK, M. (2012): Spinning the Web: New Social Contacts of Prague's Suburbanites. *Cities*, 29, č. 5, s. 341–349.
- ŠPAČKOVÁ, P., JÍCHOVÁ, J., RIŠKA, M. (2013): *Počet obyvatel, přirozená měna a migrace*. Specializovaná mapa. Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Praha.

Zdroje dat:

ČSÚ (2018a): Databáze demografických údajů 1971-2017.

ČSÚ (2018b): Obyvatelstvo podle městských částí v letech 1991–2017. Dostupné na https://www.czso.cz/csu/xa/mesta_a_obce.